Prednášky z Matematiky (4) – Logiky pre informatikov

Ján Kľuka, Jozef Šiška

Katedra aplikovanej informatiky
FMFI UK Bratislava

Letný semester 2016/2017

1. prednáška

O logike a tomto kurze
Syntax výrokovej logiky

20. februára 2017

Obsah 1. prednášky

Čo je logika

- Logika je vedná disciplína, ktorá študuje formy usudzovania
  - filozofická, matematická, informatická, výpočtová
- Tri dôležité predmety záujmu:

Jazyk zápis pozorovaní, definície pojmov, formulovanie teórií

Syntax pravidlá zápisu tvrdení

Sémantika význam tvrdení

Usudzovanie (inferencia) odvodenie nových dôsledkov z doterajších poznatkov

Dôkaz presvedčenie ostatných o správnosti záverov usudzovania

Poznatky a teórie

- V logike slúži jazyk na zápis tvrdení, ktoré vyjadrujú informácie — poznatky o svete
- Súbor poznatkov, ktoré považujeme za pravdivé, tvorí *teóriu*
- Z teórie môžeme odvodiť *logické dôsledky*, ktoré nie sú priamo jej súčasťou, ale logicky z nej *vyplývajú*

Príklad 1.1 (Party time!)

Máme troch nových známych — Kim, Jima a Sáru.
Organizujeme párty a chceme na ňu pozvať niektorých z nich.
Od spoločných kamarátov sme sa ale dozvedeli o ich požiadavkách:

(P1) Sára nepôjde na párty, ak pôjde Kim.

(P2) Jim pôjde na párty, len ak pôjde Kim.

(P3) Sára nepôjde bez Jima.

Možné svety a logické dôsledky

- Tvrdenie rozdeľuje množinu **možných stavov sveta/svetov** na tie, v ktorých je pravdivé (**modely**), a tie, v ktorých je nepravdivé
- Teória môže mať viacero modelov (ale aj žiaden)

Príklad 1.2

Vymenujme možné stavy prítomnosti Kim, Jima a Sáry na párty a zistime, v ktorých sú pravdivé jednotlivé tvrdenia našej teórie a celá teória.

- **Logickými dôsledkami** teórie sú tvrdenia, ktoré sú pravdivé vo *všetkých* modeloch teórie (svetoch, v ktorých je pravdivá)

Príklad 1.3

Logickým dôsledkom teórie (P1), (P2), (P3) je napríklad:
Sára nepôjde na párty.

Logické usudzovanie

- Vymenovanie všetkých svetov je často nepraktické až nemožné
- Logické dôsledky môžeme *odvodzovať* ***usudzovaním*** (*inferovať*)
- Pri odvodení vychádzame z **premís** (*predpokladov*) a postupnosťou **úsudkov** dospievame k **záverom**

Príklad 1.4

Vieme, že ak na párty pôjde Kim, tak nepôjde Sára (P1),
a že ak pôjde Jim, tak pôjde Kim (P2).
Predpokladajme, že na párty pôjde Jim.
Potom podľa (P2) pôjde aj Kim.
Potom podľa (P1) nepôjde Sára.
Teda: Ak na párty pôjde Jim, nepôjde Sára.

- Ak sú všetky úsudky v odvodení správne, záver je logickým dôsledkom premís a odvodenie je jeho **dôkazom** z premís

Usudzovacie pravidlá, korektnosť, dedukcia

- Už Aristoteles zistil, že správne úsudky sa dajú rozpoznať podľa ich *formy*, bez ohľadu na obsah

Ak pôjde Jim, tak pôjde Kim. Pôjde Jim.	Ak je dilítium dekryštalizované, tak antihmota neprúdi. Dilítium je dekryštalizované.
Pôjde Kim.	Antihmota neprúdi.

- **Usudzovacie (inferenčné) pravidlo** je *vzor* úsudkov daný formou tvrdení, s ktorými pracuje

Ak A, tak B. A.	vzory premís
B.	vzor záveru

- *Korektné* pravidlo odvodí z pravdivých premís pravdivý záver
- **Dôkaz** je teda **postupnosť použití korektných usudzovacích pravidiel** (najlepšie *samozrejmých* pre čitateľa dôkazu)
- **Dedukcia** — usudzovanie iba pomocou korektných pravidiel

Nededuktívne pravidlá

Niektoré **nie korektné** usudzovacie pravidlá sú prakticky užitočné:

Indukcia — zovšeobecnenie:

Videl som tisíc havranov.
Žiaden nebol inej farby ako čiernej.
―――――――――――――――
Všetky havrany sú čierne.

Platí aj pre červené Fabie?

Abdukcia — odvodzovanie možných príčin z následkov:

Ak je batéria vybitá, auto nenaštartuje.
Ak je nádrž prázdna, auto nenaštartuje.
Nádrž nie je prázdna.
Auto nenaštartovalo.
―――――――――――――――
Batéria je vybitá.

Čo ak nám kuna prehrýzla káble?

Usudzovanie na základe analógie (podobnosti)

Venuša má atmosféru, podobne ako Zem.
Na Zemi sa prejavuje skleníkový efekt.
―――――――――――――――
Na Venuši sa prejavuje skleníkový efekt.

A čo: Atmosféra Zeme je dýchateľná?

Nededuktívne pravidlá

- **Závery nededuktívnych pravidiel** treba považovať za **hypotézy** — plauzibilné, ale **neoverené** tvrdenia
- Hypotézy je **nutné preverovať!**
- Niektoré špeciálne prípady sú správne, napríklad *matematická indukcia*
- Usudzovanie s nededuktívnymi pravidlami je teda *hypotetické*
- Hypotetické usudzovanie je dôležité pre umelú inteligenciu
  - Reprezentácia znalostí a inferencia (magisterský predmet)
- Na tomto predmete sa budeme zaoberať iba dedukciou

Formalizácia

- Prirodzený jazyk je problematický — tvrdenia môžu byť viacznačné, ťažko zrozumiteľné, používať obraty a ustálené výrazy so špeciálnym významom
  - Mišo *je* myš.
  - Videl som dievča v sále s ďalekohľadom.
  - Vlastníci bytov a nebytových priestorov v dome prijímajú rozhodnutia na schôdzi vlastníkov dvojtretinovou väčšinou hlasov všetkých vlastníkov bytov a nebytových priestorov v dome, ak hlasujú o zmluve o úvere a o každom dodatku k nej, o zmluve o zabezpečení úveru a o každom dodatku k nej, o zmluve o nájme a kúpe veci, ktorú vlastníci bytov a nebytových priestorov v dome užívajú s právom jej kúpy po uplynutí dojednaného času užívania a o každom dodatku k nej, o zmluve o vstavbe alebo nadstavbe a o každom dodatku k nim, o zmene účelu užívania spoločných častí domu a spoločných zariadení domu a o zmene formy výkonu správy; ak sa rozhoduje o nadstavbe alebo o vstavbe v podkroví alebo povale, vyžaduje sa zároveň súhlas všetkých vlastníkov bytov a nebytových priestorov v dome na najvyššom poschodí. — *Zákon č. 182/1993 Z. z. SR v znení neskorších predpisov*
  - Nikto nie je dokonalý.
- Tieto ťažkosti sa obchádzajú použitím *formálneho* jazyka
- Presne definovaná syntax (pravidlá zápisu tvrdení) a sémantika (význam) — podobne ako programovací jazyk
- Problémy z reálneho sveta opísané v prirodzenom jazyku musíme najprv *formalizovať*, a potom naň môžeme použiť logický aparát

Formalizácia

- S formalizáciou ste sa už stretli pri riešení slovných úloh

Karol je trikrát starší ako Mária.
Súčet Karolovho a Máriinho veku je 12 rokov. $\leadsto$
Koľko rokov majú Karol a Mária?

$$k = 3 \cdot m$$
$$k + m = 12$$

- Stretli ste sa už aj s formálnym jazykom výrokovej logiky

Príklad 1.5

Sformalizujme náš párty príklad:

(P0) Niekto z trojice Kim, Jim, Sára pôjde na párty.
(P1) Sára nepôjde na párty, ak pôjde Kim.
(P2) Jim pôjde na párty, len ak pôjde Kim.
(P3) Sára nepôjde bez Jima.

Výpočtová logika — automatizácia usudzovania

- Pre niektoré logiky sú známe *kalkuly* — množiny usudzovacích pravidiel, ktoré sú

  korektné — odvodzujú iba logické dôsledky

  úplné — umožňujú odvodiť všetky logické dôsledky
- Základná idea *výpočtovej logiky*:
  - Napíšeme program,
    ktorý systematicky aplikuje pravidlá logického kalkulu,
    kým neodvodí želaný dôsledok,
    alebo nevyčerpá všetky možnosti (nie vždy je ich konečne veľa!)
- Skutočnosť je komplikovanejšia, ale existuje množstvo automatických usudzovacích systémov
- *Jeden* z prienikov informatiky a logiky

Výpočtová logika — aplikácie

- Overovanie, dopĺňanie, hľadanie dôkazov matematických viet
- Špecifikácia a verifikácia hardvérových obvodov, programov, komunikačných protokolov
  - Špecifikácia a verifikácia programov (3. ročník)
  - Formálne metódy tvorby softvéru (magisterský)
- Logické programovanie
  - Programovacie paradigmy (3. ročník)
  - Výpočtová logika (magisterský)
  - Logické programovanie ASP (magisterský)
- Databázy — pohľady, integritné obmedzenia, optimalizácia dopytov
  - Deduktívne databázy (3. ročník)
- Sémantický web a integrácia dát z rôznych zdrojov
  - Reprezentácia znalostí a inferencia (magisterský)
  - Ontológie a znalostné inžinierstvo (magisterský)
- Analýza zákonov, regulácií, zmlúv

Spomeňte si I.1

Tvrdenie, ktoré je pravdivé vo všetkých svetoch, v ktorých je pravdivá teória, je jej

A: premisou,
B: logickým dôsledkom,
C: záverom,
D: implikáciou.

Spomeňte si I.2

Účelom dôkazu je presvedčiť ostatných o správnosti nášho úsudku. Preto musí pozostávať z ....

Spomeňte si I.3

Usudzovanie, pri ktorom používame iba také pravidlá, ktoré z pravdivých premís vždy odvodia pravdivé závery, sa nazýva:

A: abdukcia,
B: interpretácia,
C: formalizácia,
D: dedukcia,
E: indukcia,
F: inferencia.

Čím sa budeme zaoberať v tomto kurze

Teoreticky

- Jazykmi výrokovej a predikátovej logiky, ich syntaxou a sémantikou
- Korektnosťou usudzovacích pravidiel
- Korektnosťou a úplnosťou logických kalkulov
- Automatizovateľnými kalkulmi

Prakticky

- Vyjadrovaním problémov v jazyku logiky
- Automatizovaním riešenia problémov použitím SAT-solverov
- Manipuláciou symbolických stromových štruktúr (výrazov — formúl a termov)
- Programovaním vlastných jednoduchých automatických dokazovačov

Filozoficky

- Zamýšľanými a nezamýšľanými okolnosťami platnosti tvrdení
- Obmedzeniami vyjadrovania a usudzovania

Organizácia kurzu — rozvrh, kontakty, pravidlá

https://dai.fmph.uniba.sk/w/Course:Mathematics_4

Opakovanie: Výroková logika v prirodzenom jazyku

Výroky a pravdivostné hodnoty

Výrok – veta, o pravdivosti ktorej má zmysel uvažovať (zväčša oznamovacia).

Príklady 3.1

- Miro je v posluchárni F1.
- Slnečná sústava má deviatu planétu.
- Mama upiekla koláč, ale Editka dostala z matematiky štvorku.
- Niekto zhasol.

Negatívne príklady

- Toto je čudné.
- Píšte všetci modrým perom!
- Prečo je obloha modrá?

Opakovanie: Výroková logika v prirodzenom jazyku

Operácie s výrokmi

Operácie s výrokmi – *logické spojky*

- Vytvárajú nové výroky, zložené (súvetia).
- Majú povahu *funkcií* na pravdivostných hodnotách spájaných výrokov (*boolovských* funkcií), teda pravdivostná hodnota zloženého výroku závisí *iba* od pravdivostných hodnôt podvýrokov.

Príklad 3.2

Negácia, konjunkcia, disjunkcia, implikácia, ekvivalencia, ...

Negatívny príklad

Spojku „pretože“ nepovažujeme za *logickú* spojku. Pravdivostná hodnota výroku „Emka ochorela, pretože zjedla babôčku“ sa nedá určiť funkciou na pravdivostných hodnotách spájaných výrokov.

(Meta) matematika výrokovej logiky

- Stredoškolský prístup príliš neoddeľuje samotný jazyk výrokovej logiky od jeho významu a vlastne ani jednu stránku jasne nedefinuje
- V tomto kurze sa budeme snažiť byť presní
- Pojmy z výrokovej logiky budeme *definovať matematicky* — ako množiny, postupnosti, funkcie, atď.
- Na praktických cvičeniach veľa pojmov zadefinujete programátorsky: ako reťazce, slovníky, triedy a ich metódy
- Budeme sa pokúšať *dokazovať* ich vlastnosti
- Budeme teda hovoriť *o formálnej logike* pomocou matematiky, ktorá je ale sama postavená na *logike v prirodzenom jazyku*
- Matematickej logike sa preto hovorí aj *meta* matematika, matematika *o* logike (a v konečnom dôsledku aj o matematike)

Syntax výrokovej logiky

- Syntax sú pravidlá budovania viet v jazyku
- Pri formálnych jazykoch sú popísané matematicky
- Nedajte sa tým odradiť, nie je to oveľa iné ako programovanie

Symboly jazyka výrokovej logiky

Definícia 3.3 (podľa [Smullyan, 1979, I.1.1], rovnako ďalšie)

Symbolmi jazyka výrokovej logiky sú:

- *výrokové premenné* z nejakej nekonečnej spočítateľnej množiny $\mathcal{V} = \{p_1, p_2, \ldots, p_n, \ldots\}$, ktorej prvkami nie sú symboly $\neg$, $\wedge$, $\vee$, $\rightarrow$, (a), ani jej prvky tieto symboly neobsahujú;
- *logické* symboly (*logické spojky*): $\neg$, $\wedge$, $\vee$, $\rightarrow$ (nazývané, v uvedenom poradí, „*nie*“, „*a*“, „*alebo*“, „*ak* . . . , *tak* . . . “);
- *pomocné* symboly: (a) (*ľavá zátvorka* a *pravá zátvorka*).

Spojka $\neg$ je *unárna* (má jeden argument).
Spojky $\wedge$, $\vee$, $\rightarrow$ sú *binárne* (majú dva argumenty).

Symboly, výrokové premenné

Symbol je základný pojem, ktorý matematicky nedefinujeme.
Je o čosi všeobecnejší ako pojem znak.

Príklad 3.4

Ako množinu výrokových premenných $\mathcal{V}$ môžeme zobrať všetky slová (teda konečné postupnosti) nad slovenskou abecedou a číslicami.
Výrokovými premennými potom sú aj Jim, Kim, Sára.

Dohoda

Výrokové premenné budeme *označovať* písmenami p, q, ..., podľa potreby aj s dolnými indexmi.

Výrokové premenné formalizujú jednoduché výroky.

Formuly výrokovej logiky

Definícia 3.5

Formulou výrokovej logiky (skrátene *formulou*) nad množinou výrokových premenných $\mathcal{V}$ je postupnosť symbolov vytvorená nasledovnými pravidlami:

- Každá výroková premenná je formulou (voláme ju *atomická f.*).
- Ak A je formulou, tak aj $\neg A$ je formulou (*negácia* formuly A).
- Ak A a B sú formulami, tak aj $(A \land B)$, $(A \lor B)$ a $(A \to B)$ sú formulami (*konjunkcia*, *disjunkcia*, *implikácia* formúl A a B).

Nič iné nie je formulou.

Dohoda

Formuly označujeme veľkými písmenami A, B, C, X, Y, Z, podľa potreby aj s dolnými indexmi. Množinu všetkých formúl označíme $\mathcal{E}$.

Formula je matematickou formalizáciou zloženého výroku.